

PAVO ANĐELIĆ

ZAŠTITA SPOMENIKA KULTURE I NARODNI ODBORI

Spomenici kulture i prirodne rijetkosti su naročiti predmet brige i pažnje naše narodne vlasti. Jasan dokaz za to pruža intenzivna zakonodavna djelatnost koja se bavi zaštitom spomenika kulturno-historijske vrijednosti i prirodnim rijetkosti. Još dok Oslobođilački rat nije bio u cijelosti završen, Nacionalni komitet nar. oslobođenja Jugoslavije osniva 19. XII. 1944. Komisiju za utvrđivanje štete pričinjene od strane okupatora na kulturno-historijskim predmetima i prirodnim znamenitostima Jugoslavije i za njihovo vraćanje u zemlju, a u martu 1945 donosi Odluku o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina. AVNOJ među prvim zakonima donosi Zakon o pribiranju, čuvanju i raspodjeli knjiga i drugih kulturno-naučnih i umjetničkih predmeta koji su postali državna svojina prema Odluci AVNOJ-a od 21. XI. 1944. godine, a Nar. skupština DFJ 23. VII. 1945. donosi Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnačih rijetkosti. U oktobru 1946 donesen je Opći zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti. Republički zakoni o zaštiti spomenika kulture dalje su razradili načela postavljena u saveznom Zakonu.

Kao posljedica ovako bogate zakonodavne djelatnosti došle su praktične organizacione mjere za zaštitu objekata kulturno-historijske vrijednosti: osnovana je čitava mreža Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, a 1950 god. počeo je radom i Savezni institut za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti. Ovakav zakonodavni i praktično-organizacioni rad bio je od velikog značaja za naše kulturno nasljeđe.

Međutim, od vremena donošenja zakonskih propisa o zaštiti spomenika kulture u našoj zajednici dogodile su se velike promjene. Među ostalim, samoupravljanje radnog naroda u općini, gradu i srezu postalo je jedan od osnova društvenog i političkog uređenja zemlje. Kao logična posljedica toga načela, narodni odbori su postali glavni nosioci izvršne, a djelomično i normativne funkcije narodne vlasti.

U ovakvim uslovima jasno je da pojedine odredbe zakona o zaštiti ne odgovaraju današnjim potrebama zaštitne službe.

Jedna manjkavost dosadašnjih propisa o službi zaštite očituje se u činjenici da ti propisi nigdje ne govore direktno o zadacima (narodnih odbora u pogledu zaštite spomenika.

Iako zakoni o zaštiti, kako savezni tako ni republički za NR BiH, ne spominju narodne odbore, to ipak ne znači da zaštita spomenika ne spada u djelokrug rada narodnih odbora. Ustavni zakon, Opći zakon o narodnim odborima kao i republički zakoni o narodnim odborima srezova, gradova, općina i gradskih općina u glavnim crtama su odredili ulogu narodnih odbora u službi zaštite spomenika.

Malo pobliza analiza citiranih propisa i zakona o zaštiti pokazaće kakve zadatke imaju narodni odbori prema spomenicima kulture.

Opći zakon o zaštiti spomenika kulture i odgovarajući zakoni narodnih republika regulirali su politiku države u odnosu na spomenike kulture i prirodne rijetkosti. Tim zakonima stvorena je posebna pravna institucija — zaštita spomenika kulture i prirodnih rijetkosti od strane države i razrađen sadržaj zaštite. Određeni su organi koji će vršiti zaštitu u ime države, tj. stvoreni su zavodi za zaštitu, propisan je postupak po kojemu će zavodi sprovoditi zaštitu, reguliran je djelomično i odnos vlasnika prema zaštićenom spomeniku, ustanovljene kaznene sankcije za prekršitelje zakonskih odredaba itd.

Težište zakonskih propisa leži na pravnoj zaštiti spomenika koja je povjerena zavodima kao republičkim organima za zaštitu. Jedan dio spomenika je zaštićen i takvom vrstom zaštite. Međutim, za najveći dio spomeničkih objekata takva zaštita ne će biti dovoljna, a u nekim slučajevima biće iluzorna. Riječ je o spomenicima koje treba održavati ili konzervirati uz ulaganje često puta znatnih finansijskih sredstava. Cl. 11 saveznog Zakona, odnosno čl. 7 Zakona NR BiH, daje ovlaštenje ustanovama za zaštitu da »po svom nahođenju, a o državnom trošku, vrše sve radove potrebne radi opravke i održavanja zaštićenog spomenika.« Iz ovakve stilizacije proizlazi da je intervencija zavoda za zaštitu u pogledu održavanja i opravke spomenika fakultativnog karaktera. Ri-

ječi: »Ovlašćenje« i »po svome nahodanju« jasno izražavaju fakultativni momenat.

Održavanje, opravka i konzervacija su dužnosti takve prirode da se ne mogu smatrati fakultativnim. Interesi zajednice zahtijevaju da se u svako doba tačno zna ko je dužan brinuti se za naše kulturno nasljeđe.

Iako Zakon o tome ne govori izričito, to se ipak iz smisla zakonskog teksta vidi da zakonodavac podrazumijeva da briga oko održavanja i opravke spomenika pada na teret vlasnika odnosno posjednika i onoga tko tim predmetom upravlja. A ovu dužnost reguliraju opći građansko-pravni propisi. Ovakav smisao Zakona o zaštiti potvrđuju indirektno i propisi čl. 8 i 9 Zakona i čl. 12 Zakona NR BiH kada govore o davanju naknade vlasniku spomenika u slučaju eksproprijacije ili štete učinjene prilikom naučne obrade. To je naročito vidljivo iz čl. 15 (u oba zakona) koji predviđa poreske olakšice za vlasnike spomenika koji su ustanovom zaštite ekonomski oštećeni. Zakon, dakle, ne dira u postojeće vlasničke i posjedovne odnose.

Postojanje mogućnosti opravke spomenika o trošku države i poreske olakšice su forme kojima država pomaže vlasnicima i posjednicima spomenika u brizi oko njihova održavanja. Ta pomoć dolazi u obzir samo onda ako vlasnik — posjednik nije u stanju da sam održava spomenik kako to interesi zajednice zahtijevaju.

Čl. 8 saveznog i čl. 15 republičkog Zakona govore da se spomenici kulture i prirodne rijetkosti mogu eksproprijirati »u cilju pravilne zaštite«. Dosljedno tome, eksproprijacija će doći u obzir onda ako vlasnik neće ili ne može da vodi dovoljnu brigu oko održavanja spomenika. Argumente) a contrario, vlasnik i posjednik je dužan brinuti se za Čuvanje i održavanje spomenika, a eksproprijacija dolazi u obzir kao intervencija i sankcija od strane države u slučaju da vlasnik ne udovoljava toj svojoj dužnosti prema spomeniku.

Sam Zakon, kako savezni tako i republički, nigdje ne govori direktno o zadacima narodnih odbora u pogledu zaštite spomenika kulture kao što uopće malo, i samo uzgred, tretira pitanje spomenika koji spadaju u vlasništvo općenarodne imovine. Propisi Zakona polaze uglavnom od pretpostavke da se spomenici nalaze u posjedu privatnika i s toga stanovišta reguliraju cijelo pitanje.

Međutim, činjenica je da veliki dio spomenika pripada općenarodnoj imovini. Štunja zakonodavca o načinu zaštite ovakvih objekata, a posebno štunja o obavezi redovnog održavanja, može se objasniti jedino tako što se pretpostavljalo da su spomenici u vlasništvu općenarodne imovine dovoljno zaštićeni samom okolnošću da spadaju u općenarodnu imovinu. A propisi o organima upravljanja općenarodnom imovinom jasno

određuju tko u ime države upravlja tom imovinom, i dosljedno tome, tko se smatra odgovornim za redovno održavanje te imovine. Tu dolaze do primjene odredbe čl. 13 i 14 Zakona o narodnim odborima općina i čl. 19 i 20 Zakona o narodnim odborima gradova i gradskih općina (NRBIH). Oni propisuju da općenarodnom imovinom, koja nije data na upravljanje nekom drugom organu, upravljaju narodni odbori gradova, općina i gradskih općina. Kao organi upravljanja odbori su dužni među ostalim brinuti se i o spomenicima kulture u vlasništvu općenarodne imovine.

Opći zakon o narodnim odborima u čl. 2 propisuje da narodni odbori usmjeravaju i obezbjeđuju kulturni razvitak općine, sreza i grada. Republički zakoni o narodnim odborima općina, gradskih općina i srezova izričito govore da ovi narodni odbori vrše sve poslove od neposrednog interesa za kulturni i komunalni razvitak svoga područja, ukoliko za ove poslove nije određena nadležnost viših državnih organa. Oni u tim poslovima mogu donositi samostalno propise i druge akte.

Dakle, kao pretstavnici države koji usmjeravaju i obezbjeđuju kulturni razvitak svoga područja, narodni odbori su pozvani da vode brigu o svim spomenicima kulture na svome području bez obzira u čijem se posjedu ti spomenici nalaze. Kao organi upravljanja općenarodnom imovinom odbori su pored toga dužni redovno održavati spomenike koji spadaju u općenarodnu imovinu. Te dužnosti su logična posledica, daljna razrada i korelat ustavnog principa kojim je zajamčeno samoupravljanje radnog naroda u oblasti prosvjete i kulture.

Samoupravljanje radnog naroda u općini, gradu i srezu zajedno sa samoupravljanjem proizvođača u privredi i društvenom svojnom na sredstvima proizvodnje jesu osnova društvenog i političkog uređenja naše zemlje (Ustavni zakon čl. 4). Ostvarenje samoupravljanja je odlučan korak u razvoju naše zajednice. Proces decentralizacije i prelaska na samoupravu u području privrede i državne uprave razvija se dosta brzim tempom. Prosvjetne i kulturne probleme narodni odbori i kolektivi već rješavaju s uspjehom. Međutim, iako su postignuti vidni rezultati na svim ovim područjima, očito je da proces prelaska na samoupravljanje još ni izdaleka nije dovršen.

Služba zaštite spomenika kulture kao područje prosvjetno-naučne i kulturne djelatnosti također treba da zauzme mjesto u djelatnosti komune. Potrebno je radi toga ukazati na pojedine forme u kojima bi narodni odbori razvijali svoju djelatnost u pogledu zaštite spomenika kulture na svome području.

Vidjeli smo da su Ustavnim zakonom i zakonom o narodnim odborima fiksirane u glavnim crtama dužnosti narodnih odbora prema spomenicima. Ipak, mora se priznati, spomenute zakon-

ske odredbe postavljaju ove zadatke prilično apstraktno i samo načelno. To je i razumljivo jer Ustavni zakon kao i zakoni o narodnim odborima po svojoj specifičnosti nisu mogli detaljnije ulaziti u ove probleme (Zakon o zaštiti spomenika kao i Zakon o narodnim odborima NR Srbije izričito stavljaju u dužnost narodnim odborima brigu o kulturno-historijskim spomenicima. Opći zakon o narodnim odborima od 6. VI. 1949 također navodi spomenike kulture kao jedan od zadataka narodnih odbora.) S druge strane treba imati u vidu da su zakoni o zaštiti spomenika doneseni u periodu administrativnog rukovođenja politikom u području prosvjete, nauke i kulture (Savezni zakon stupio je na snagu sredinom 1945 god., a republički zakon za NRBIH u maju 1947). S obzirom na to jasna je potreba donošenja novih zakonskih propisa koji bi uz ostale probleme riješili i pobliže odredili odnos narodnih odbora prema spomenicima kulture.

Dosadašnja praksa zaštite na području B i H po obimu nije dala naročitih rezultata u nastojanju da odbori učestvuju u službi zaštite.

Administrativni aparati narodnih odbora, zaduženi za pitanja prosvjete, nauke i kulture, u velikom broju slučajeva ne pokazuju dovoljno interesa za zaštitnu službu. Rijedak je slučaj da se narodni odbori na svojim zasjedanjima bave problematikom zaštite. Iz tih razloga republički organ zaštite često mora tražiti saradnju i pomoć od ustanova, društvenih organizacija i pojedinaca i u onim slučajevima gdje bi sama administracija već po svojoj redovnoj dužnosti morala intervenirati.

Ima slučajeva da pojedini narodni odbori direktno rade na uništavanju spomeničkih objekata. Naročito širok zamah uzela je tendencija nekih narodnih odbora da se isključivo na republički zavod prebaci dužnost redovnog održavanja i nužnih opravaka spomeničkih objekata.

Jedan dio narodnih odbora ipak je pokazao dosta razumijevanja i interesa za kulturne spomenike saradjujući sa Zavodom za zaštitu i poduzimajući u svom djelokrugu mjere za pronalazenie, čuvanje, konzerviranje i popularizaciju objekata spomeničkog karaktera. Rad narodnih odbora na ovom polju očitovao se u nekoliko pravaca. Njih je potrebno naročito istaknuti kako bi takav način rada poslužio i drugim narodnim odborima kao primjer.

Jedan od oblika u kojima se očituje zaštitna služba je i osnivanje lokalnih muzeja. Tendencija narodnih odbora, koja je zadnjih godina uzela prilično širok zamah, svakako je pozitivna. Kada u jednom srezu ili gradu postoji muzej, onda je dobar dio predmeta zaštićen u samim muzejskim zbirkama. Rukovodioci muzeja po službenoj dužnosti pronalaze i prikupljaju nove predmete, a sami građani spontano obavještvavaju muzej o stanju postojećih spomenika, o novim nalazima

i sl. Razumije se da se mreža muzeja ne može proširivati pod svaku cijenu, jer muzeji bez uslova mogu često napraviti više štete nego koristi u pogledu čuvanja spomenika.

Na prijedlog republičkog organa zaštite ili po vlastitoj inicijativi jedan dio narodnih odbora osigurava novčana sredstva pomoću kojih se vrše značajni konzervatorski radovi na spomeničkim objektima. Konzervacija se vrši pod nadzorom stručnjaka Zavoda za zaštitu.

Naročito je vrijedno istaknuti primjer Mostara. Naime, već nekoliko godina pri NOG-a Mostara postoji režijska grupa za izvođenje konzervatorskih radova na građevinskim objektima koji predstavljaju spomenike kulture. Ove godine je ta grupa prerasla u posebnu ustanovu pod nazivom: Uprava za zaštitu i održavanje spomenika kulture. Ovakva organizacija zaštite može poslužiti kao primjer za kojim bi se mogli povesti svi veći gradovi i centri sa brojnijim spomenicima.

Navedeni primjeri saradnje narodnih odbora u službi zaštite, iako su brojno maleni, mogu biti dobar putokaz za bolju organizaciju te službe u narodnim odborima.

Ako bismo u kratkim crtama rezimirali zadatke narodnih odbora u pogledu zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, onda bi se te dužnosti uglavnom mogle svesti na ovo:

Evidencija svih spomenika kulture i prirodnih rijetkosti na području odbora. Pod evidencijom se ne razumijeva samo administrativna registracija, nego praćenje svih pojava i promjena u vezi sa spomenicima, i to kako za formalno zaštićene spomenike, tako i za objekte koji imaju spomeničku vrijednost, iako nisu formalno zaštićeni. Jasno je da takva evidencija mora obuhvatiti i spomenike u vlasništvu privatnika, vjerskih organizacija itd.; opći nadzor nad spomenicima u vlasništvu društvenih organizacija i privatnika. Ovakav nadzor podrazumijeva u slučaju potrebe i hitne intervencije u interesu zaštite;

redovno održavanje i čuvanje spomenika koji spadaju u općenarodnu imovinu;

konzervacija spomenika na području odbora prema ocjeni i uputama stručnjaka Zavoda za zaštitu. Konzervatorski zahvati mogu se vršiti i na objektima koji spadaju u vlasništvo privatnika ili društvenih organizacija;

Praktična organizacija rada na zaštiti mogla bi se urediti tako da, napr. honorarno plaćeni povjerenici na području jednog odbora rade na poslovanju zaštite i da za svoj rad odgovaraju narodnim odborima i Zavodu za zaštitu. Za spomenike većeg značaja i obima, a naročito u slučajevima gdje su zaštićena čitava naselja, ulice, kompleksi zgrada, veća šumska područja kao prirodne rijetkosti i sl., bilo bi potrebno postaviti posebne čuvare. Međutim, to su sve organizacioni detalji na kojima se ovdje ne mislimo zadržavati.

Republički zavodi za zaštitu osim pravne zaštite, opće evidencije, stručnog nadzora i naučnog proučavanja spomenika izvodili bi konzervaciju objekata većeg značaja i u naročito složenim slučajevima.

Ovako izloženi prijedlozi za organizaciju zaštitne službe nemaju pretenzija da budu potpuni. Veliki broj pitanja u problematici zaštitne službe

još uvijek očekuje svoje rješenje. U svakom slučaju angažiranje narodnih odbora u službi zaštite stvorilo bi osjećanje odgovornosti prema spomenicima kulture kako kod samih odbornika tako i kod njihovih birača. Na taj način zaštita spomenika bi sve više postajala predmet opće pažnje, a naše kulturno nasljeđe bi takvom brigom bilo uspješnije čuvamo i bolje korišćeno.*

RÉSUMÉ

LA PROTECTION DES MONUMENTS CULTURELS ET LES CONSEILS POPULAIRES

Après l'entrée en vigueur de la constitution et la proclamation des principes d'autogouvernement des travailleurs dans chaque mairie, ville et arrondissement, il s'est avéré nécessaire que chaque conseil populaire s'employât davantage à sauvegarder les monuments culturels et les beautés naturelles.

L'auteur de cet article expose les devoirs des conseils populaires envers les monuments, selon l'esprit des ordonnances fédérales ou provinciales sur la protection des monuments, des lois sur les conseils populaires et de la constitution. Se basant sur les dites ordonnances, l'auteur démontre que les conseils populaires ont le devoir de s'occuper de tous les monuments culturels situés sur leur territoire, et particulièrement d'entretenir et — s'il est nécessaire — de restaurer les monuments qui sont partie intégrante du patrimoine national.

Plus loin, l'auteur signale l'insuffisance des lois dans ce domaine, et fournit quelques suggestions tendant à une meilleure organisation des services de protection, dont il serait bon de tenir compte quand de nouvelles ordonnances seront promulguées. L'auteur propose entre autres que les conseils populaires tiennent à jour une liste complète et un contrôle de tous les monuments de leur district, qu'ils assurent les fonds nécessaires, et assument la protection et l'entretien des monuments selon les conseils des spécialistes de l'Institut pour la Protection des «monuments».

C'est seulement grâce à une telle action des conseils populaires que les monuments culturels pourront être efficacement protégés.